

УДК 81'282.162.1

Ю.К. Кратюк,

Національний університет "Острозька академія",
м. Остроз

СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ ПІВДЕННОПОГРАНИЧНОЇ ДІАЛЕКТНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто стан досліджень польського південнопограничного діалекту, що функціонує за межами Польщі, у період від XV ст. до наших днів. Також представлено найголовніші мериторично-термінологічні питання, пов'язані із вказаним діалектом, з метою уточнення його природи і встановлення факту існування.

The article under consideration overlooks the state of research of the polish south border dialect starting from the 15 century until nowadays functioning outside Poland. The main merithorical-terminological problems connected with the above mentioned dialects are introduced in order to specify the dialect phenomenon and to acknow ledge the fact of its existence.

Польським діалектам, що функціонують на території сучасної України, присвячено велику кількість наукових праць, проте зацікавленість цією темою не послаблюється, а навпаки постійно зростає. Мова однією із перших реагує на політичні та соціально-економічні зрушення у житті суспільства. Оскільки такі зміни є значними і ди-

намічними, то мова, будучи чітким відображенням інновацій, набирає нових характерних рис, які і становлять інтерес мовознавчих досліджень. Звичайно, не є виключенням і польські діалекти.

Актуальність статті полягає у широкому представленні, з урахуванням найновіших бібліографічних довідок, усіх існуючих опрацювань польських діалектів, що функціонують на південно-західній території України.

Об'єкт – південнопограничні польські діалекти на Україні.

Предмет – висвітлення вибраної бібліографії і основних мериторично-термінологічних питань щодо тематики, яка опрацювується.

Вивченню південнопограничної польської мови присвячено велику кількість наукових досліджень, що становлять значну частину загальних праць на тему діалектів літературної польської мови. Загалом у бібліографії, що стосується польських діалектних елементів нараховується понад тисяча позицій. У цьому контексті постають питання: чому так багато уваги приділяється цим мовленнєвим явищам, чи й до сьогоднішнього дня тема залишається актуальною і чи є ще на цьому “континенті” “незвідані місця”, які варті уваги талановитих дослідників. Як відомо, кожна мова – живий, автономний витвір, що постійно розвивається і є відкритим для різних інновацій та впливів і, що найважливіше, – кожен її різновид має право на життя. Мова – це бездонне, багатогранне багатство, дослідження якого ніколи не матиме свого кінця і ніколи не буде вичерпаним. А чи можливо серед усіх існуючих мовних кодів виокремити більш або менш досконалі чи убогі? Вважається, якщо мова або її різновид, яким користується певна частина суспільства, обслуговує усі сфери життя і дозволяє таким чином безперешкодно порозумітися між собою усім носіям, то її або його можна оцінювати як досконалий, індивідуальний і неповторний мовленнєвий витвір, що ні в чому не поступається іншим, навіть найбільш поширеним і відомим. Єдиним, хто визначає долю мови, є народ: вона існуватиме доти, доки житимуть її носії. Мова або слово – не лише символ, абстракція, умовне позначення, а й передусім живий свідок історії, скарбниця думок та почуттів народу, відбиток людської свідомості, що сприймається як дар самовизначення і як сакральний елемент передається у спадщину із покоління в покоління.

Отже, узагальнюючи вищеподані судження щодо мови, спрямовують їх у бік польських діалектів, які функціонують передусім на південно-західних теренах сучасної України. Це зумовлено метою показати високий ступінь актуальності порушеної теми і необхідністю вивчення цих мовленнєвих кодів насамперед для того, щоб зберегти їх. Велика кількість наукових праць ставить під сумнів (або досить скептично оцінює) те, що польську мову, якою користуються певні частини українського суспільства, можна віднести до

діалектів етнічної польської мови. Чи не найвиразнішою відповіддю на порушене питання є праця Z. Kurzowej: “O polskich dialektach kresowych” [22], яка заперечує позицію K. Dejny: “W sprawie tzw. Dialektów kresowych” [8]. K. Dejna стверджує, що мовні різновиди, котрі функціонують поза східним кордоном Польщі, не можна віднести до вже існуючих діалектів етнічної польської мови, бо вони є лише сукупністю відхилень від загальних норм польської літературної мови і зумовлені інтерференцією. Z. Kurzowa здійснює детальний аналіз поданих K. Dejną доказів і не знаходить жодних відмінностей в описі традиційних схем етнічних польських діалектів, яких би не можна було застосувати при описі пограничних діалектів. Підсумовуючи, Z. Kurzowa подає чітку схему залежності пограничних діалектів від загальної етнічної польської мови, де виразно вимальовується їх позиція (згідно з подальшим розгалуженням) як похідної загальноновживаного розмовного польського коду. Роздумуючи над питанням існування пограничних діалектів, для термінологічного і мериторичного уточнення, а також окреслення подальших мовних похідних (поміж інших острівних народних польських говірок, що переважають на території України), варто звернутися до “Ustalenia terminologiczne i metodologiczne” J. Kościa [20] у науковій праці: “Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej” [20]. J. Kość у своєму дослідженні посилається на наукові напрацювання Nitscha, Urbanczuka та Z. Kurzowej [28; 22; 23].

Взаємні впливи української і польської мов відомі з давніх-давен. Це явище виникало й надалі розвивається у зв'язку із сусідством двох держав (громадянами яких є користувачі цих мов), зі спільною історією, а також приналежністю до однієї праслав'янської мови-основи. Українські мовленнєві елементи (або говір на “український манер”) увійшли до польської мови усним шляхом ще в XV столітті, а починаючи з XVI – українізма з'являлися у текстах польських письменників, у тому числі й Biernata z Lublina, Mikołaja Peja, пізніше Mikołaja Sepa-Szarzynskiego, Szymona Szymonowica, Bertłomieja Zimorowicza (S. Hrabec “Elementy kresowe w języku niektórych rissarzy polskich XVI i VII wieku” [16]). У свою чергу польські мовленнєві елементи з'являються в текстах Мелетія Смотрицького, Петра Могили, Лазаря Барановича (Franko I. “Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej” [13]). Впливи польської мови на українські діалекти описує також K. Dejna у статті: “Elementy polskie w gwarach zachodnioukraińskich” [7]. Взаємний вплив згаданих мов відіграв величезне значення у формуванні пограничних діалектів польської мови, про що згадують у своїх працях мовознавці Tadesz Lehr-Splawinski [24] та J. Zaleski [34]. Одним із перших у представленні дослідницьких спостережень із цього питання був історик мови K. Nitsch [28], який вбачає у впливі української мови

на польську лише посередницький характер, бо він призвів тільки до утворення мішаного діалекту при накладанні польської мови на субстрат української. Мали місце в наукових працях також твердження про лише локальний вимір впливів руських мов на загальну польську (А. Bruckner “Wpływ języków obcych na język polski” [w:] “Początki i rozwój języka rolskiego”, 1974 р [1]) або лише їхнє фрагментарне та незначне відношення до формування пограничного польського мовленнєвого коду (Z. Klemensiewicz [19]). Про впливи української мови на польську, якою користуються незначні групи мешканців України передусім польського походження свідчать опрацювання останніх років. Термінологічні уточнення щодо питань мовленнєвої інтерференції дають такі науковці як: J. Rieger (“Interferencje ukraińskie w gwarach polskich na Podolu” [30]), К. Handke (“Interferencja wewnątrzjęzykowa a świadomość użytkowników” [14]), Н. Popowska-Taborska (“Nielatwy problem interferencji językowych w dociekaniach etymologicznych” [29]), Л. Nepop (“Interferencja leksykalna i jej odmiany...” [27]), а також ін.

До перших довоєнних досліджень польських народних діалектів західної України належать вивчення цієї проблеми К.Дејна [9], М. Љєсіовым [25], W. Harhała [15], S. Hrabcem [16, 17], що представляли опис діалектних мовленнєвих кодів передусім у місцевостях, які раніше належали Польщі і польська мова яких характеризувалася збереженням великої кількості як типово польських елементів, так і впливів української мови. Після війни дослідження було продовжено групою науковців під керівництвом W. Werenicza [33] та його послідовників, праці яких містили записи діалектних текстів і загальні опрацювання, що надалі стали базою для подальших мовознавчих студій у цій галузі. У 80-х роках з’являється найоригінальніша монографія Zofii Kurzowej “Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-zachodnich do 1939 roku” [23]. Ця праця – багатосторонній опис польської мови, що функціонувала у довоєнному Львові, вона також подає загальний опис характерних рис, мовленнєвих явищ, станів польської діалектної мови на західній Україні. Частина дослідження Zofii Kurzowej [23], що стосується польського діалекту Львова, є цікавим матеріалом не лише для мовознавців (особливо в теоретично-термінологічних питаннях), а й для пересічних громадян завдяки тому, що фіксує діалекти у текстовому вигляді і дає їх доступну та зрозумілу характеристику, що й складає культурне надбання країни. Ця монографія на фоні усіх існуючих є найбільш детальним і найоб’ємнішим описом одного з південнопограничних польських діалектів.

Наступною сходинкою в дослідженнях південнопограничних діалектів, що існують на Україні, є праці молодих науковців з Польщі та України під керівництвом мовознавця J. Riegera. Під його наглядом у 90-х роках з’являються наукові праці з описом окремих народних діалектів, острівних говірок, в яких порушено чимало нових

термінологічно-методологічних питань та внесено корективи у вже існуючі. Ці дослідження подають детальний аналіз окремих діалектів з урахуванням історично-еволюційного факту, геополітичних впливів, способу розповсюдження і здійснюють варіативний синтез вибраних мовленнєвих ситуацій, а також порівнюють фрагменти, коментують певні діалектні тексти, збори бібліографічних позицій з виділенням найістотніших, тощо. Праці I. Cechosz [4; 5], E. Dzięgiel [10], J. Jaworskiej [18], J. Riegera представлено в одному зі збірників напрацювань у галузі мовознавства – “*Studia nad polszczyzną kresową*” за редакцією J. Riegera.

Опрацювання останніх років, що стосуються південнопограничних діалектів, спрямовані на дослідження фонетичної, морфологічної та лексичної структури говірок під кутом типологічного порівняння та зіставлення з рисами польських діалектів, що функціонують на теренах етнічної Польщі. До таких праць належать монографії S. Rudnickiego [32], I. Cechosz [3], E. Dzięgiel [11]. Досліджуваний матеріал походить передусім з Хмельницької та Житомирської областей і становить об’ємну презентацію окремих мовних сфер вибраного діалекту з описом можливих контекстів.

Певним синтезом і обґрунтуванням існуючих наукових матеріалів на тему південнопограничних діалектів є праця E. Dzięgiel під назвою “*Polszczyzna na Ukrainie*” [12], написана у 2003 році. Вона являє собою аналіз неодноразово порушених питань щодо мовленнєвих явищ, котрі ґрунтуються перш за все на описі збережених польських діалектних елементів та українсько-польської мовленнєвої інтерференції з урахуванням історично-політичного, географічного, соціально-етнічного контекстів.

У цілому кожна з існуючих праць на представлену тему наголошує, насамперед, на внутрішній багатогранності, розгалуженості кожного з діалектів. Також робиться вказівка на відмінність діалектів у всій південнопограничній групі. Кожна із говірок має власний оригінальний, неподібний до інших образ з епізодичним виринанням поодиноких варіантів окремих елементів і явищ, що тепер є характерними інноваціями у безперервній еволюції цих мовленнєвих витворів.

Література

1. Brückner A. “Wpływy języków obcych na język polski” [w:] Początki i rozwój języka polskiego, Warszawa 1974.
2. Cechosz I. “Końcówka 1 osoby liczby mnogiej w gwarach polskich na Ukrainie”, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t.X, Warszawa 2001r., s. 59-64.
3. Cechosz I. “Polska gwara Oleszkowiec na Podolu. Fleksja imienna i werbalna”, Kraków 2001r.

4. Cechosz I. "Uwagi o gwarze wsi Lublany koło Sambora", *Studia nad polszczyzną kresową*, t. IX, Warszawa 1999., s. 215-223.
5. Cechosz I. "Uwagi o fonetyce gwary Gródka Podolskiego", *Studia nad polszczyzną kresową*, t. VIII, Warszawa 1995r., s. 63-69.
6. Dejna K. "Dialekty polskie", Wrocław 1973r.
7. Dejna K. "Elementy polskie w gwarach zachodnioukraińskich", *Język Polski* 27, 1948 z. 3, s. 78-79.
8. Dejna K. "W sprawie tzw. Dialektów kresowych", *Język Polski* LXIV, 1984r., s.51-57.
9. Dejna K. "Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej", Łódź 1991r.
10. Dziegiel E. "Polska gwara Sąsiadowic pod Samborem:fonetyka", [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. X, Warszawa 2001r., s. 105-124.
11. Dziegiel E. "Polska gwara wsi Zielonej na Podolu na tle innych gwar południowo-kresowych. Fleksja imienna i werbalna", Kraków 2001r.
12. Dziegiel E. "Polszczyzna na Ukrainie", Warszawa 2003r.
13. Franko I. "Wzajemny stosunek literatury polskiej i ruskiej" [w:] *Pamiętnik Zjazdu Literatów i Dziennikarzy Polskich*, t. I, Lwów 1894.
14. Handke K. "Interferencja wewnątrzjęzykowa a świadomość użytkowników", [w:] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, Łódź 1997r.
15. Harhala W. "Gwara polska wsi Komarna", *Lud Słowiański*, t.II, z. 1, 2, Kraków 1931r.
16. Hrabec S. "Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku", Toruń 1949.
17. Hrabec S. "O polskiej gwarze wsi Duliby w b. powiecie buczackim" [w:] *RKJLTN*, t. III, Łódź 1955r., s. 31-76.
18. Jaworska J. "Tieksty iz baranowskiego rajona zytomierskiej oblasti" [w:] *Studa nad polszczyzną kresową*, t. V, Warszawa 1990, s. 205-222.
19. Klemensiewicz Z. "Historia języka polskiego", Warszawa 1985, t. I-III.
20. Kość J. "Ustalenia terminologiczne i metodologiczne" [w:] *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*, Lublin 1999, s. 20-27.
21. Kurzowa Z. "Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich", [w:] *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich*, pod red. I. Grek-Pabisowej, Warszawa 1997r.
22. Kurzowa Z. "O polskich dialektach kresowych", *Język Polski* LXV, 1985r., z.2-3, s.99-108.
23. Kurzowa Z. "Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-zachodnich do 1939 roku", Warszawa-Kraków 1985r.
24. Lehr-Splawiński T. "Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej" [w:] *Z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego*, Lwów-Warszawa 1938, s. 105-127.
25. Lesiów M. "Polszczyzna na gruncie gwar zachodnioukraińskich" *Język Polski* XXXVI, 1956r., s. 36-39.

26. Lesiów M. "W sprawie słownictwa kresowego", *Język Polski* XXXVII, 1957r., s. 126-129.
27. Nepop L. "Interferencja leksykalna i jej odmiany"[w:] *Język mniejszości w otoczeniu obcym*, pod red. J. Riegera, 2002r.
28. Nitsch K. "Dialekty języka polskiego", Wrocław 1957.
29. Popowska-Taborska H. "Nielatwy problem interferencji językowych w dociekaniach etymologicznych"[w:] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, Łódź 1997r.
30. Rieger J. "Interferencje ukraińskie w gwarach polskich na Podolu" [w:] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, Łódź 1997r., s. 134-140.
31. Rieger J. "Polska rzeczywistość językowa na Ukrainie", [w:] *Kresy – pojęcie rzeczywistość*, Warszawa 1996r., s. 193-205.
32. Rudnicki S. "Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza", Warszawa 2000r.
33. Werenicz W. "Procesy interferencyjne w imiennictwie osobowym ludności polskiej w ZSRR, cz. 1: *Nazwiska*, [w:] *Rozprawy Słowistyczne UMCS*, t. IV, Lublin 1989r., s. 297-307.
34. Zaleski J. "Polszczyzna kresów południowo-wschodnich", [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, 1983r., t. II.